

A gyakorlati cselekvés esszéi

Csoóri Sándor: Nappali hold

Aláíráspárti vagyok. Ha az ügy és az alkalom hitelesíti, annak is súlya, jelentősége van, ha valaki a névjegyét adja oda. Ennek ellenére kevés alkalmam nyílt arra, hogy gyakoroljam a véleménymondásnak ezt a formáját. Egyrészt vidéki voltom elzárt a jelesebb fővárosi kampányoktól. Másrészt kényességem, finnyásságom visszatartott, hogy nevemet adjam különféle, homályos célú ügyekhez: azt tapasztaltam, hogy a dokumentumokat is, az aláírásokat is sokféleképpen lehet fölhasználni, s akaratlanul olyan későbbi aláírókkal is osztoznom kellene, akikkel talán nem szívesen árulnék egy gyékényen. Így aztán minden elvi egyetértésem ellenére kevés tiltakozásra került rá a nevem. Egyre azonban jól emlékezem. 1980 februárjában a kecskeméti Forrás az ötvenéves Csoóri Sándort a lap élén *Egy nomád értelmiségi* című esszéjének közlésével kívánta köszönteni. A cenzúra azonban a már kiszedett, betördelt írását kivétette a folyóiratból. Öt évig magam is irodalmi folyóirat szerkesztője voltam. Tudom, mit jelent az ilyen önkényes közbeavatkozás. A szerkesztőség eljuttatta hozzám az esszé tördelt levonatát (ma is őrzöm), s eljutott hozzám egy felhívás is. A közbeavatkozást olyan önkényes, jogsértő, irodalomellenes eljárásnak ítéltém, hogy szívesen adtam nevemet a tiltakozáshoz. (Csoóri '78-ban írt esszéje aztán '87-ben, *Készülődés a számadásra* című tanulmánykötetében jelent meg először.)

Új tanulmánykötete zömmel a *Készülődés a számadásra* című könyve, azaz 1987 óta írt esszéit tartalmazza, olyan írásokat, amelyek már megszületésük idején napvilágot láthattak itthon vagy külföldön. (Külhonban, mivel az írások egy része külhoni fölkerésre született; itthon, mivel 1988 óta Csoóri Sándornak végre saját folyóirata van, a Hítel.) Az előszó rokonszenvet ébreszt és meggyőző: Csoóri alighanem itt határolja el magát először nyilvánosan azoktól a háború utáni esztendőktől (és korai, „romantikus” írásaitól), amelyek megtévesztették a tapasztalatlan fiatalembert: „1952 őszén zuhantam le abból az ábrándos magasságból, ahová az ismeretlen szocializmus eszméi emeltek.” Márai Sándor *Halotti beszédével* és Illyés *Egy mondat...*-ával kapcsolatban egy másik írásában is visszatér a magyar irodalomnak a „Hűség és hála” énekeit fogalmazó korszakára: „Ma is elámulok magamon, hogy micsoda farkasvakság és lecsökkentett szellemi élet kellett ahhoz, hogy mindebből a maga idejében semmit se vegyek észre!” Csoóri Sándor későbbi és mai véleményének hitelességét, érvényességét számomra — többek között — ez az önkritikus mérlegelés és szembenézés adja meg.

A gondosan megkomponált, szervesen fölépített, nagyjában az időrendet követő kötet zömmel alkalmi (alkalomra született), elegyes írások gyűjteménye: könyvelőszók, kiállítás-megnyitók, halotti búcsúztatók, interjúk, naplóföljegyzések. Az interjúk talán a legkevésbé vonzóak: a többi írással egybevetve nem sok új gondolatot tartalmaznak. A Csoóri kezéhez leginkább illő prózaműfaja a napló és az egyetlen gondolatot (témát) körbejáró esszé, bár az alkalmi írásokban is mindig találunk egy-egy új, fontos, eredeti (vagy éppenséggel rögeszme-

szerűen visszatérő) gondolatot. Módszere, célja könnyen megismerhető, követhető. Lát-szatra véletlenszerűen, önkényesen kezdi a szál gombolyítását, több oldalról, lóugrásban közelíti témáját; valójában minden lépésében logikai rend, tervszerűség, célszerűség munkál. Önjelmezése pontos: „minden írástomat homályos, belső ösztönzésre kezdem, szivdobog-tató sűgásra, de a folytatásban már aggályos és nehézkes vagyok. Úgy kezd nekí egy nagyobb terjedelmű esszének, mint a hegymászásnak, gondos előkészületek után.” Belső készítés, személyes érintettség nélkül nem vesz tollat a kezébe, ez a személyesség minden írásában jelen van: „én az írást erkölcsi cselekedetnek tartom” — mondja. Ennek a módszer-nek valósággal iskolapéldája, elemezhető, rajzban rögzíthető darabja a Sütő Andrásról szóló portré (*Az elveszített szem fényei*). Hangja mindig higgadt, méltóságteljes, önérzetes. Inkább óvatosan, körültekintően, mint elhamarkodottan, indulatosan fogalmaz. A „rém-képnek is visszataszító” Vörösmarty-soron medítál: A sírt, hol nemzet sülyed el, népek veszik körül? Bizony az autonómiájától, intézményeitől s az anyanemzet nyílt rokonszenvétől „elszakadt” (mit elszakadt! — elszakított, megfosztott!) kisebbségekről nyugodtan írhatná, hogy erre a sorsra jutottak, s mivel a magyarság a nyílt védekezést elmulasztotta, nyugodtan írhatná, hogy a mulasztás a tartását s a maradék jellemét is kikezdte, de ő így fogalmaz: „erre a sorsra juthatnak”, és „ha elmulasztja... könnyen kikezdheti”. A metaforikus fogal-mazás emlékeztet leginkább Németh László esszéire, de ebben is mértéktartó. A „meta-forákkal labdázgató prózastílust” azért kedveli, mert egyrészt a többértelműség lehetősége rejlik benne, másrészt nyelvünk szellemiségéből és alkatából következik. Ez utóbbit mind-járt egy találó, eredeti metaforával (argumentum ad hominem) világítja meg: a magyar nyelvben „a nyelv hagyományosabb tulajdonságai »természetesebbek« maradtak. Mintha a szavak, az igék egy fokkal nedvesebbek volnának, mint az elvonatkoztatások szárítóján átzötyögtetett nyelvek szavai.” S tegyük hozzá: részben ez a nyelv, ez a képes beszéd tartó-sítja ezeket az írásokat, garantálja érvényességüket, jövőjüket, holnapi olvashatóságukat, irodalmi értéküket. Gondolatait mindig tömören, célratorően fogalmazza meg. Írásai tele vannak kulcsmondatokkal, hosszúságú tünődések végeredményét summázó „tétélekkel”, paradoxonokkal. Például: „Ha igazságtalanul bántják az embert, általában közelebb szo-kott férkőzni az igazsághoz.” Vagy: „A cselekvő ember ugyanis — épp mert szabad — első-sorban önmagával elégedetlen.” A felszínes kritika leghamarabb a gondolati ismétléseket veszi észre a tanulmányokban, s többnyire ezen lovagol. Csoóri maga is tudatában van annak, hogy folyton visszatér „régí, százszor körberágott csontjaihoz”. A szemrehányás minden mozzanata igaz: „valóban visszatérek”. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy egyfelől a különböző időben és különböző céllal keletkezett írásokban ezek az ismétlések és átfedések természeteseek, elkerülhetetlenek, utólag sem kiküszöbölhetők. Másfelől a körülmények, a nehezen változó állapotok is a legfontosabbnak vélt eszmék sulykolására készítetik az író-t, a továbbélő múlt „örökös hátrafordulásokra kényszerít bennünket”.

A „szabadság, szerelem” gondolatpár mintájára elmondhatjuk: az esszéíró Csoórit leginkább a politika és az irodalom gondolköre foglalkoztatja. Új kötetében inkább a poli-tika, mint az irodalom. Maga is tudatában van ennek. „Különösen az utolsó másfél évben — írja 1990-ben — egyebet sem öröl az agyam, mint történelmet, hatalmi harcot, közéleti cselekvést, közgazdaságtant, jogi reményeket. Egyszóval: politikát.” Írásai a „gyakorlati cselekvés” esszéi, „megrendelt írások”, melyekkel használni akar, közvetlenül és alakító módon. Ez az érdeklődés persze nem újkeletű nála, a politika indulása első pillanatától fontos volt a számára. Ugyanakkor állandó harcban is állt ezzel a hajlamával. „A politika tehát úgy érdekel, mint valami örökös ellenfél” — mondja. Olyan vonzerő, amely elvonja a verstől, a szépirodalomtól, a művészettől. Ehhez azt tehetjük hozzá, hogy manapság talán egy fokkal jobban tusakodik ellene, mint korábban. A politikát hol az „időszerűség démo-nának” nevezi, hol „hálóznak”, „zsivajos életnek” mondja, hol kerítőnőhöz hasonlítja: élete „az irodalom árbockosarából kizuhant élet, melyet jó két esztendeje a kerítőnői ké-

pességekkel megáldott politika ejtett hatalmába”. Persze Csoóri hiába panaszkodik, hiába mondja, hogy „kényszerűségből politizál”, hiába érzi tehernek a közügyekkel való törődést, hiába mondja, hogy a meg nem írt művekért nem tud fölmentést adni önmagának, mégis vállalja az állandó közszolgálatot, a hasznos munkát, a politikai kézítusát.

És nemcsak korábban is végezte, s nemcsak ma is szívesen teszi, hanem jól is csinálja. De ha közelebbről megnézzük, talán nem is politika már az, amit ő művel. A lelki függetlenséget fontosabbnak mondja a politikai függetlenségénél. A „feszültségteremtő vitákkal is” egyetemes és távlati célokat akar szolgálni: a magyarság megerősödését. Számára a politika nem pártharc. A pártok közötti harc, az olyan politika, amely napi érdekeket, hatalmi torzsalkodást, kiszorítódsít szolgál, taszítja. Számára a politika személyes ügy — ha nem volna félreérthető, azt mondanám: költészet —; de nem a költészetet helyettesítő pótszer, hanem a közszolgálatot a líra rangjára emelő megszólalás. Megnyilatkozása mindig ott a leghitelesebb, a legvonzóbb, ahol a politika személyes ügyként foglalkoztatja. Ő a „szellemi politizálást” vállalja, s nem a közvetlen cselekvés, a közvetlen politizálás életformáját. Politizál, de nem politikus. Érdeklék a köz dolgai, de nem a zszurnalizmus, az újságírói fordulatok, a sajtóhiénák szintjén. A kérdést, amibe beleütközik, nem a napi gyakorlati megoldás, hanem az elv irányában vizsgálja, s legszívesebben a kultúrák, az irodalom és a művészet sorsáról elmélkedik. A lengyel „világtanú”, Ryszard Kapuściński példája is azért vonzza, mert a politikáról „mindig a kultúra és a történelem távlatos nyelvén beszél”. Nemcsak az esszéírói módszer tekintetében, hanem a feladat és a tartalom remek egységének tanulmányozására is az egyik legkitűnőbb példa a kötetben a Sütő Andrásról szóló írás. Csoóri Sándor talán valóban tehernek érzi ezt az állandó szolgálatot; mi sóhajtva fűzzük hozzá: bárcsak így, ilyen színvonalon, ilyen elmélyültséggel politizálnának „hívatasos” politikusaink.

A kötet első felét három ciklusban az 1982 és 1988 között keletkezett írások töltik meg, második felében — ugyancsak három ciklusban — a rendszerváltozás utáni időben, az 1989—1990—1991-ben keletkezett írásokat találjuk. Az első korszak esszéi pontos és hiteles diagnózist adnak a Kádár-rendszer működéséről, a puha diktatúra, az „elfuserált szocializmus” természetrajzáról, például a külső és a belső cenzúráról. A leleplezés mellett Csoóri látja a rendszer romlását, halálraítéltséget is. Megcsodálhatjuk az író alapos tájékozottságát a huszadik századi európai történelemben (például Trianon kérdésében), és nagy lélektani érzékenységét (például az auschwitzi haláltáborról és a sztálini légerekről, vagy a negyvenöt utáni, „országcsönkítési komplexusokkal megterhelt” magyarságról). Ezekben az esszéikben két központi gondolat tér vissza minduntalan. Az egyik: a nemzeti tudat kopása. A másik: a nemzetiségi kérdés. Csoóri — Illyéssel együtt — túlelmedve népiségen és urbanitáson, a magyarság belső megújulását, a nemzeti tudat építését akarja. A magyarság sorsáról szólva okkal borúlátó („A fölsorolható gondok élén én a magyarság önvésztesének századok óta tartó makacs folyamatát látom” — írja kiemelten, önálló bekezdésben); jogosan tölti el rémület az erkölcsi züllés láttán („baj van az egész magyarság lelki-szellemi életével. Hiányzik belőle a tartás, hiányzik a nemzettudat, a veszélytudat, a jövőtudat, csupán a jobbléthez igazodó ösztöne élénk.”) Mélyen igaz: a Trianonban „körülcsipkézett” országban a magyarságnak tudati és morális megújulásra van szüksége: „nincs reform a lelkek megújulása és az erkölcs megújulása nélkül”. A másik gondolat: az országhatárokon túl élő magyar kisebbség helyzete. Fájdalmas és szorongató ezeket a „régii” írásokat, például a Duray-könyv előszavát újraolvasni. Emlékezzünk az íróért támadásra és a támadóra is. Kit igazolt az írás? Hol van ma a megtámadott, és hol a támadó? Csoóri tudja: az egész magyarság sorsa szempontjából létkérdés a határokon kívül élő kisebbségeink jövője; létkérdés: hogyan lehet magyarnak megmaradni idegen államban? Tapasztalatai főként erdélyi és felvidéki példákat löktek a szeme elé, holott legalább ennyire fontos volna, s talán még több tanulással járna a kárpátaljai, a jugoszláviai, a burgenlandi ma-

gyarság helyzetének alapos ismerete és ismertetése. Hogyan lehetséges, hogy a magyar etnikum erodálódása a legnagyobb mértékű a polgári demokratikus Ausztriában? Miféle hamis révületben ismételték némelyek évtizedekig az ideálisnak mondott, a lenini alapelveken nyugvó titói nemzetiségi politika „eredményeit”? Jugoszláviában tíz év alatt, 1970 és 1980 között több mint tíz százalékkal — ezen belül Horvátországban harminc százalékkal — fogyott a magukat magyarnak vallók száma. S hogy a kisebbségek megvédésének lehetnek a panaszkodáson, a sóhajtozáson kívül másféle lehetőségei is? Hogy ma is vannak, akik azt mondják, amit éveken át hallottunk: ne bolygassuk ezt a kérdést, mert a magyaroknak az utódállamokban csak rosszabb lesz? Hogy a legújabb kori európai történelem a nemzetiségek megvédésére a pusztá beletörődéstől eltérő, másfajta példákat is kínál? Bizony fájdalmas, messzire vezető kérdések ezek, s végiggondolásuk elől ma már nem térhetünk ki. A jugoszláviai öldöklések ismeretében Trianon csődje ma mindennél nyilvánvalóbb, s ez akkor is igaz, ha a nyugati hatalmak ezt a csődöt nem akarják bevallani és tudomásul venni. Csoórit a tanulmányokban érintett kérdésekért annak idején nacionalizmussal, magyarkodással vádolták. Ezek a vádak mára elenyésztek. Mint ahogy azok lélménye sem igazolódott, akik azt mondták, hogy a nemzeti gondolat vállalása nem az irodalom feladata, lejárt, idejétmúlt, anakronisztikus cél. Éppen Csoóri írásai bizonyítják az ellenkezőjét.

A rendszerváltozás utáni időben keletkezett esszéi új kérdéseket tárgyalnak, és új vádakot, új támadásokat érleltek meg. Az esszéíró számára ez az ingoványosabb talaj. Összeomlott nálunk az állampárt és a pártállam, egész Kelet-Európában recsegnek-ropognak a létező szocializmus eresztékei, részeire szakad a szovjet állam. „Könnyű” volt igazának tudatában támadni a proletárdiktatúra gyakorlatát, intézményeit, a szovjet haláltáborokat az ellenzék hadállásaiból, segíteni a bomlás folyamatát, ha csak kézfegyverekkel is, ha csak futóárokából is. De mára megváltozott a situáció. Most jön a nehezebbje. Mít mond a politizáló író, ha győz a rendszerváltozás, ha a hatalom birtokosa lesz, ha a szabad parlamenti választásokon győzelmet aratott párt van mögötte? A Mécs Imrének írt válaszevlélben nyíltan föltárja gondolatait. Egyfelől önmaga is érzékeli a fordulatot, a változást, egy korszak lezárulását, s tudja, hogy a hatalmon belül nehezebb beszélni, megszólalni. Másfelől ma sem vállalja a közvetlen politizálást, ha lehet, a korábbinál is higgadtabban és mértéktartóbban nyúl közéleti kérdésekhez, viszont ma is vállalja az ellenzék „ősjogát”, sejtjeiben ma is ott él a tapasztalat, „hogyminden jó író ellenzéki”, „az írónak... továbbra is ellenzékié kell viselkednie, de már nem hatalmpolitikai értelemben”. Ebben a helyzetben a korábbi korszak központi problémái mellett (és részben helyett) a kultúra általános és egyetemes kérdései kerülnek előtérbe. Kultúrafogalma roppant egyszerű és rokonszenves: „Hisz mi más a kultúra, mint a végzet, mint a balsors ellenfele? Mi más, mint a mindenkori édenekből kiűzött ember tapasztalata, óhaja, igénye és dacos eredetisége? Az a bizonyos többletképességünk, amellyel saját magunkból teremthetjük meg azt a másvalakit, aki különb nálunk.” Okkal félti jövőjét, megmaradását, tisztaságát.

Talán az egész kötet egyik legjelentősebb, legeredetibb írása a címadó *Nappali hold*. Az esszé 1990. július 1-től 31-ig Esztergomban, a világnak hátat fordítva írt, de a nagyvilág kérdéseire mégis roppant érzékenyen reagáló napló. Szerkezeti töredezettsége ellenére gondolatilag egységes, szervesen fölépített, kibontott írás. Nagyszerű gondolati teljesítmény. Többnyire a közvetlen környezetből, a szemléleti valóságból indul ki, hogy egy-egy fontos elméleti kérdésig és a leszűrt következtetésig eljusson. Hol a politika természetével foglalkozik, hol a zsidóság és az asszimiláció kérdését érinti, hol a világkor pontos érzékelését és leírását adja, hol önéletrajzi töredékek jutnak eszébe. A naplóban okos gondolatokat találunk a politikai mozgalmak párttá szerveződéséről, a mai festészeti törekvésekről, az ihletettség helyetti ötletességről, hajdani pápai tanáráról, az elfeledett kitűnő festőről, A. Tóth Sándorról, a posztmodern versekről, Keményfi Béla pokoljárásáról, Orbán Ottó köl-

tészetéről és sok más fontos vagy kevésbé fontos írói és emberi gondról. A nyári hónap tünődéseit így summázza: „A választások után az íróknak is választaniuk kell: vagy gyakorló politikusok, azaz képviselők lesznek, vagy a szellemi élet munkásai.” Utolsó játszmáit is elveszítheti, ha valaki egyszerre akar írni és politizálni. Ő választott és döntött: a szellemi élet munkása akar lenni, írónak akar megmaradni. Nem az irodalmat akarja „átpolitizálni”, hanem „esztétizálni kell a politikát, amennyire lehet”. Nem mond le ellenzéki szerepéről, de abban az értelemben ellenzéki, hogy „az igazi költészet, az igazi irodalom mindig szembe- szegülés az igaztalan étellel, s ugyanakkor a legforróbb vágyakozás is az igazságra.”

E korszak írásai mellé is kell két hiányjelet tennünk. Csoóri kifejezi a rendszerváltozás- sal járó aggodalmait, beszél a jelen feladatairól, látja a veszélyt, hogy vannak demokráciák, akik nem tudtak igazi hazafiakká válni, védi a nemzet gondolatát, a nemzeti érzést, a hazafisághoz való jogot, hangoztatja, hogy a jelen alapvető kérdése: „igazi nemzeté tudunk-e válni?” Ugyanakkor mindez eléggé általánosságban fogalmazódik meg, s homályban marad a legfontosabb kérdés: mit kezdünk a szabadságunkkal? Nincs elég fölkészült, fiatal értelmiségünk, amely a nemzet öntudatosodását, a nemzet lelki egységét akarná és vállalná. A „nép” nem tud, nem akar élni a szabadsággal, a vezetők nem igénylik a magát szabadnak tudó értelmiségiek segítségét. Számos pozícióban a pártállam dédelgetettjei, haszonélvezői élnek tovább alkalmazkodva, de meg nem változva. Becsüljük-e Mohács óta ismét visszanyert szabadságunkat? Hogyan gazdálkodik mai lehetőségeivel a nemzet? Ismerjük-e a tovább élő, hamis illúziókat: „jobb volt régen”? Értjük-e a független ország kockázatát (most mindenért magunk vagyunk felelősek), vagy ma is csak a viszonylagos jólét megteremtése érdekli az embereket? Mit jelent megszállók nélkül élni? A nemzeti öntudat megteremtése, a nemzet szolgálata-e a cél, vagy a győzelem a pártküzdelmekben, a hatalom megszerzése és birtoklása?

A másik hiányjel ugyanilyen fájdalmas: minden gondunkkal, egész jövőnkkel magunkra vagyunk utalva. Ahogy a Nyugat nem ismeri el felelősségét a trianoni békediktátum abszurdításáért és következményeiért, azonképpen ma is magunkra hagy jelenlegi politikai és gazdasági gondjainkkal. Pedig lehetnek Csoórinak nyugat-európai és amerikai tapasztalatai. Látta a demokrácia, a sajtószabadság, a jóléti társadalom kockázatát. De kár tapintatoskodni. Sokkal súlyosabb dolgokról is szó van. Nyugat felelőssége nagyobb ennél. Egyetlen példa: ha a Nyugat nem ajnározta volna körül hősként Ceausescu, mert kimaradt Csehszlovákia megszállásából, és nem szakított Izraellel, aligha merészkedett volna olyan messzire a nemzetiségek megnyomorításában. S ez — mutatis mutandis — a magyarság sorsproblémáira ma is érvényes. Európától, Nyugattól elszakíthatatlanok vagyunk, de ez többnyire egyoldalú szerelem: Európa feje soha nem fájt értünk, ma sem azonosul létproblémáinkkal, s ez jelenlegi helyzetünk és jövőnk fontos meghatározója.

Még két megjegyzés.

Az egyik. Immár több év távlatából elmondhatjuk, hogy az idő többnyire Csoóri gondolatait igazolta. Bár pályatársai között is egyre gyarapszik azoknak az íróknak a száma, akik hiába jártak Erdélyben, hiába találkoztak a jugoszláviai magyarság sorsproblémáival, műveikben ezeknek az élményeknek semmi nyoma. Elteszik a díjakat, a közéletből való kivonulásról tesznek hangzatos nyilatkozatot (s természetesen ezzel egy időben változatlanul jelen vannak a pénzosztó kuratóriumokban és két-három folyóirat szerkesztőségében). Ma is vannak, akik a magyar és a kisebbségi szótól kiütést kapnak, s ha valaki tizenöt millió magyarról beszél, a rendszerváltozás után is — akárcsak Ilyés esetében — nacionalizmust emlegetnek. S teszik ezt gyakran ugyanazok, akik a hivatalos állam képviselőiben huszonöt éven át ítélték, s teszik most a politikai ellenzék oldalán.

A másik. Csoóri Sándor ma is sokkal közelebb van képzel, rangos ellenfeleihez, mint sokan szeretnék vagy gondolnák. A *Nappali holddal* egy időben forgattam és olvastam el Konrád György *Az újjászületés melankóliája* című tanulmánykötetét. Konrád esszéi nagy-

jából a Csoóri-esszéekkel azonos időben keletkeztek. Írásaiban Csoóri többször név szerint is hivatkozik Konrád Györgyre és kapcsolatukra. De nem csupán ezek az utalások, nem csupán a két kötet műfaji rokonsága, az írások időbeli azonossága köti össze a két könyv tanulmányait, hanem a gondolati érintkezés több szála is. Egyetlen kérdést említek példaként: Csoóri Konráddal teljesen azonosan ítéli meg a városi élet fontosságát. Konrád a „lakható városról”, a szabad polgárok társulásának nagyszerűségéről medítál, Csoóri pedig azt mondja a városról, hogy az „az emberi képzelet és vállalkozás nagyarányú színhelye”.

Amíg a közhiedelemben a kortársi szellemi élet két szélső pólusára helyezett két jelentős gondolkodó eszmerendszerében ilyen érintkezési pontokat találunk, talán reménykedhetünk a szabad véleménynyilvánítás, a párbeszéd, az egymásra figyelés, a termékeny gondolatcsera lehetőségében és szépségében. (Püski, 1991.)

TÜSKÉS TIBOR

Márai Sándor: Föld, föld!...

Márai Sándor életútját már ismerjük: 1900-ban született Kassán, 1918 után több utazást tett Nyugat-Európában, 1928-ban tért vissza Magyarországra, s lett részese a hazai szellemi életnek. A harmincas évek egyik legsikeresebb írója; Budapest ostromakor Leányfalun húzta meg magát, 1945 után újra írni kezd, ám 1948-ban az emigrálásra kényszerült. Ezt követően már nem is tért vissza Magyarországra — noha mindvégig magyar írónak tudta magát. 1989 februárjában az elmagányosodástól szenvedve öngyilkos lett. Művei emigrációja idején nem jelentek meg Magyarországon — életműsorozatát tavaly kezdte kiadni az Akadémiai és a Helikon Könyvkiadó. Az életrajz után így az életművét is megismerhetjük, odahelyezhetjük, ahová való: a század legnagyobb magyar írói: Krúdy, Móricz, Babits, Kosztolányi, Németh László és Illyés Gyula életműve mellé. Munkásságáról hosszú évtizedekig nem írtak Magyarországon, most gyors egymásutánban jelennek meg róla könyvek, cikkek, tanulmányok — mintha csak a kényszerű hallgatást igyekeznének pótolni az irodalomtörténészek. Ennél is fontosabb azonban, hogy az új sorozat révén művei is hozzáférhetővé válnak a hazai olvasók számára. Az életműsorozatban legfontosabb munkái közül már megjelent *Naplóinak* három kötete, s a munkásságát talán leginkább reprezentáló műve: az *Egy polgár vallomásai*. A tavalyi könyvhéten melléjük került a *Föld, föld!...* című emlékezéskötete is.

Formailag ez a mű a 43—44—45-ös *Napló* párja. A *Napló* apró, pontos és fegyelmezett feljegyzések füzére, ez a visszaemlékezés 1972-ben íródott, és az 1944—48 közötti időszak történéseit mutatja be: a leányfalusi visszahúzódot, az orosz csapatok bevonulását és tevékenységét, a szerző Budapestre való visszatérését, első külföldi útját, aztán az emigrációra való készülődését. Nem jelen idejű tehát ez az írás — ennyiben különbözik a *Naplótól*. S különbözik abban is, hogy annak fegyelmezettségével szemben a szabad áramlás jellemzi. A kronologikus rendben történő emlékezés ugyan megteremti a mű szerkezetét, mégis azt mondhatjuk: emlékek, eszme-futtatások szabad leírása jellemzi ezt a munkát, az egyes részletek önálló életre kelnek, s időnként szinte elburjánzanak. A naplóírás fegyelme teljesen eltűnt, a részletek uralják a könyvet. Érdekes módon ez nem válik kárára a műnek: vélhetően azért, mert irodalmunk egyik legnagyobb gondolkodója és stilsztája áll mögötte. Az emlékezés — szemben a *Napló* írójával — többlettudással is megajándékozta: látja, ismeri a történelmivé váló események végkifejletét, kifutását: a távlat érvényesíti szavait. Ennek kap-